O‘ZBEK TILIDA AYOL KONSEPTINING GENDER STEREOTIPLARI ORQALI IFODALANISHI

Ahmedova Ra'noxon Azamatovna
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Qabul qilindi: 22.10.2025
Ko‘rib chiqildi: 23.10.2025
Tasdiqlandi: 24.10.2025

Kalit so‘zlar:
ayol konsepti, gender, stereotip, lingvokulturologiya, maqol, badiiy matn, an'anaviy qarash, zamonaviy talqin.

Annotatsiya. Ushbu tezisda o‘zbek tilida “ayol” konseptining gender stereotiplari orqali ifodalanishi lingvokulturologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Ayol konseptining xalq og‘zaki ijodi, maqollar va badiiy asarlarda qanday ijobiy va salbiy stereotiplar bilan bog‘langanligi ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, zamonaviy adabiyot va ijtimoiy hayotda ayol konsepti yangicha – faol, bilimli va mustaqil shaxs sifatida talqin qilinayotganligi izohlanadi.

XXI asrda gender masalasi nafaqat ijtimoiy hayotning, balki ilmiy tadqiqotlarning ham eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib bormoqda. Tilshunoslikda antropotsentrik paradigma asosida inson va uning dunyoqarashi markaziy o‘ringa chiqmoqda. Tilning asosiy vazifasi inson tafakkurida shakllangan tushuncha va qadriyatlarni ifodalashdan iborat. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, “ayol” konsepti milliy dunyoqarash, qadriyatlar va madaniyatni mujassamlashtiruvchi muhim konseptlardan biridir.

O‘zbek jamiyatida ayol obrazining shakllanishi va ifodalanishi asosan an'anaviy gender stereotiplari asosida amalga oshgan. Gender stereotiplari – bu jamiyat tomonidan erkak va ayollarga nisbatan yaratilgan barqaror tasavvurlar, ijtimoiy kutilmalar majmuidir. Bu stereotiplar til birliklarida, folklorda, maqol va matallarda, shuningdek, yozma adabiyotda keng ifodasini topgan.

O‘zbek xalqining qadimiy og‘zaki ijodi va maqollarida ayol obrazi ko‘pincha mehribonlik, fidoyilik va oilaparvarlik fazilatlari bilan ta'riflangan.

Folklor asarlarida ayol latofat, go‘zallik, sadoqat ramzi sifatida ko‘rsatiladi. Qiz obrazlari mehribon, uyatchan, itoatkor sifatlarda talqin qilinadi.

Bu stereotiplar milliy madaniyatda ayol konseptining ijobiy qiyofasini shakllantiradi. Shu bilan birga, ayrim matnlarda ayol obrazi salbiy konnotatsiyalar bilan ham bog‘langan. Masalan: “Ayolning aqli – uzun sochi bilan teng”, “Ayolning joyi oshxona”, “Ayol erkakka bo‘ysunadi” kabi qarashlar jamiyatdagi patriarxal tafakkur mahsulidir. Bunday stereotiplar ayolni erkakka qaram, mustaqil fikr yurita olmaydigan shaxs sifatida tasvirlaydi.

Salbiy stereotiplar ayolning faqat maishiy hayot bilan chegaralanganini, uning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ishtiroki yetarli darajada qadrlanmaganini ko‘rsatadi.

O‘zbekning zamonaviy badiiy adabiyotida ayol konsepti an’anaviy stereotiplardan farqli tarzda ifodalanmoqda. Adiblar asarlarida ayol obrazlari: bilimli, mustaqil qaror qabul qiluvchi, ijtimoiy-siyosiy hayotda faol, yetakchilik qobiliyatiga ega shaxs sifatida talqin etilmoqda. Masalan, yangi davr yozuvchilari qalamiga mansub qahramonlar ayolni nafaqat “ona” yoki “turmush o‘rtog‘” sifatida, balki jamiyatning taraqqiyotida faol ishtirok etuvchi shaxs sifatida gavdalantiradi. Bu jarayon gender stereotiplarining asta-sekin yangilanayotganidan dalolat beradi.

Gender stereotiplari bir tomondan milliy mentalitet va qadriyatlarni ifodalasa, ikkinchi tomondan, jamiyatda ayollarning ijtimoiy mavqeini cheklab qo‘yishi mumkin. Shu bois ayol konseptining til va madaniyatdagi ifodalanishini gender nuqtayi nazaridan tadqiq etish ikki tomonlama ilmiy qiymatga ega:

lingvistik jihatdan – ayol konseptining semantik va assotsiativ maydonini ochib beradi;

ijtimoiy jihatdan – gender tengligi masalalarini yoritadi va jamiyatdagi stereotiplarni qayta ko‘rib chiqishga undaydi.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek tilida ayol konsepti tarixiy-madaniy omillar ta’sirida shakllangan turli gender stereotiplari orqali ifodalanadi. An’anaviy qarashlarda ayol ko‘proq uy bekasi, ona, turmush o‘rtog‘i sifatida tasvirlangan

bo‘lsa, zamonaviy davr adabiyotida u faol, mustaqil va bilimli shaxs qiyofasida namoyon bo‘lmoqda.

Ayol konseptini gender stereotiplari asosida tadqiq etish tilshunoslik va ijtimoiy fanlarning kesishgan nuqtasida muhim ilmiy natijalar beradi. Bunday tadqiqotlar bir tomondan o‘zbek tilidagi konseptual birliklarning mazmunini yoritib bersa, ikkinchi tomondan, jamiyatda gender tengligini ta’minlashga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘ulomova, N. O‘zbek tilida gender lingvistika masalalari. Toshkent, 2018.
2. Lakoff, R. Language and Woman’s Place. New York, 1975.
3. Foucault, M. Power/Knowledge. London, 1980.
4. O‘zbekiston Respublikasi Gender tenglikka oid qonun hujjatlari to‘plami. Toshkent, 2020.
5. Oripov, A. She’riyat va ayol obrazi. Toshkent, 2015.